

REKATOLIZACE CHEBU A CHEBSKA SE ZŘETELEM K SOUPISŮM OBYVATELSTVA PODLE VÍRY

Počátkem devadesátých let minulého století byly zahájeny práce na edičním zpřístupnění badatelsky hojně využívaného pramene, jímž je soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hlavní účel soupisu, spočíval v získání informací o náboženském obyvatelstvu. Jednotlivé konskripce, zpracované na základě instrukcí vydaných místodržícími, byly vyhotoveny pro obyvatelstvo tehdejších 14 krajů.

Zvláštní postavení zaujímá Chebsko, které nebylo součástí Českého království a jako říšská zástava stálo mimo krajské zřízení. Cheb a celá oblast Chebska náležely od konce 16. století k nejsilnějším centrům protestantismu udržujícím čilé kontakty s německými protestantskými městy a knížaty. Není divu, že Chebsko považovali členové reformační komise, ustavené Ferdinandem II. dne 5. února 1627, za oblasti se značně rozšířeným kacířstvím.

V Národním archivu je v rámci fondu Stará manipulace uložen konvolut písemností dokumentujících postup rekatolizace v oblasti Chebska od dvacátých let 16. století do sklonku let sedmdesátých, a to včetně dílčích soupisů zdejšího obyvatelstva podle víry. Jedná se o periodicky zpracovávané přehledy z let 1649 až 1652 týkající se náboženské příslušnosti obyvatel Chebu. Chebské soupisy jsou vzhledem ke svému účelu, jímž bylo periodické informování reformační komise o postupu rekatolizace v dané oblasti, nejednotné po formální stránce. Kromě jmen, náboženského vyznání a v několika konskripcích i profese neuvádějí zpravidla žádné další informace týkající se jednotlivých osob (např. věk konskribovaného, jeho profese, jméno manželky, dětí). Společně s doprovodnými zprávami o průběhu protireformace bezprostředně odrážejí činnost reformační komise a především jí pověřených „subkomisařů“ působících v Chebu a na Chebsku.

Rekatolizace v Chebu byla prakticky zahájena v roce 1624, kdy bylo nařízeno nejen vykázaní protestantských kazatelů a obsazení far katolickými faráři, ale zahájeno i hromadné vypovídání nekatolíků z města. Reformační komise speciálně pro Cheb byla jmenována v květnu roku 1628, její členové museli podávat pravidelné informace ohledně postupu rekatolizace. Vzhledem k tehdejšímu složení městské rady, jejímž členy, byli s jedinou výjimkou luteráni, se praktické dodržování protireformačních nařízení jevílo jako zásadní problém. Na základě nařízení panovníka byla tato městská rada 3. dubna 1629 rozpuštěna a nahrazena radou novou složenou výlučně z katolíků, od nichž se očekávala oddanost a spolupráce v záležitostech postupu rekatolizace. K významným úspěchům protireformačního tažení náležela i konverze jednoho z místních protestantských kazatelů, jenž přesvědčivou obhajobou svého rozhodnutí inspiroval ke stejnému činu nemálo chebských měšťanů. Avšak ani přes dosažené úspěchy nebyla situace prosazování rekatolizace, nikterak jednoduchá a bezproblémová.

Vpád saského vojska do města v prosinci roku 1631 postup rekatolizace na Chebsku zpomalil, respektive na určitou dobu zastavil. Ukázalo se, že vymýtí hluboce zakořeněnou víru není a ani nebude tak jednoduché, jak se snad po prvních dosažených úspěších mohlo zdát. Mnozí z těch, kteří v té době přestoupili ke katolictví, se vrátili ke své staré víře, katolické duchovní vystřídali ve správě kostelů protestantští kazatelé. Do města se rovněž v této době navrátilo z emigrace sedmnáct šlechtických rodin, které se postupně ujímaly svých statků.

Pozastavení postupu rekatolizace však nemělo dlouhého trvání, po vyhnání saského vojska z města v červnu 1632 početnou armádou, v jejímž čele stál Albrecht z Valdštejna, nakrátko přerušovaný proces rekatolizace pokračoval. Většina jednotlivců i celých rodin přechodně se navrátilých z emigrace do ní znovu odešla. Spolu s nimi opustila město řada dalších obyvatel a protestantských duchovních. Pokud jde o majetek emigrantů, měla o něm rozhodnout frýdlantská konfiskační komise na přelomu let 1633 a 1634. Majetek ve výši 75 785 zlatých náležející 22 emigrantům, měl připadnout Albrechtovi z Valdštejna. Necelý

rok a půl po jeho smrti, v červenci roku 1635, byla na Chebsku a Loketsku zřízena zvláštní komise pro vyšetření konfiskací. V červenci následujícího roku pak byla na základě šetření a rozhodnutí konfiskační komise postoupena městské obci pětina statků po emigrantech. Zároveň byl těm emigrantům, kteří se zavázali přestoupit ke katolictví, povolen návrat do města.

Činnost komisařů pověřených dohledem na průběh rekatolizace nebyla nikterak jednoduchá, jak ostatně dokládají pravidelné relace samotných rekatolizačních komisařů, představitelů města či dalších osob zodpovědných za dohled nad průběhem rekatolizace, pocházející z let 1636 a 1637 a adresované nejvyšším zemským úředníkům, v nichž se svěřují s problémy provázejícími jejich rekatolizační úsilí. I přes problémy spočívající zejména v přesvědčování váhavých a mnohdy zatvrzelých nekatolíků však mohli poreferovat, že se zásluhou jejich usilovné činnosti podařilo přesvědčit řadu chebských obyvatel, především ženatých mužů a také velkou část jejich manželek a některé vdovy k přestupu ke katolickému vyznání. Naproti tomu však jiná část obyvatel, zejména žen, vdaných i vdov, ale zvláště svobodných a většinou i svobodných mužů, setrvala nadále v nekatolickém vyznání a bylo obtížné jim jakýmkoliv způsobem bránit v jejich odchodu ze země či alespoň za protestantskými kazateli zdržujícími se ve vzdálenosti jedné míle od města.

Na zdárném průběhu rekatolizace se měla podílet městská rada v čele s purkmistrem. Kromě toho, že její členové byly povinováni pomáhat a podporovat komisaře, tak na podporu katolicismu měli zajišťovat dodržování ustanovení obsažená v panovníkem vydaných reskriptech a nařízeních. V zájmu co nejefektivnějšího průběhu rekatolizace byli jejich povinnosti zevrubně definovány. Kromě jiného se tak měli zasadit zejména o následující:

- 1) Zajistit zabavení, respektive likvidaci kacířských knih pod trestem vyměřené pokuty;
- 2) Vzhledem k tomu, že většina konvertitů nenavštěvovala bohoslužby a nechodila do kostela ze skutečného přesvědčení a s takovým zanícením, jak by se slušelo, měli členové městské rady bedlivě dohlížet na to, zda tito noví katolíci pravidelně docházejí do kostela a účastní se bohoslužeb alespoň v neděli a o svátcích;
- 3) Emigrantům neměl být v žádném případě povolen návrat zpět, respektive měla být zajištěna kontrola, zda mají panovnické povolení k případnému, byť jen přechodnému návratu, zpravidla za účelem vyřešení majetkových záležitostí;
- 4) Členové rady nesměli vydávat na žádost jednotlivců osobní doklady (rodné a výuční listy) aniž by žadatelé předem doložili své katolické vyznání předložením zpovědních lístků či dosvědčením přítomného faráře;
- 5) K povinnostem radních náležel rovněž dohled, aby nikdo z měšťanů ani poddaných neposílal své děti na studia či je dával učit řemeslu nebo obchodu do nekatolických oblastí.

Ani následující léta čtyřicátá nepředstavovala pro město a zejména jeho obyvatele nikterak klidné období. Pokud jde o samotný průběh zdejší rekatolizace, jeho úspěšné završení bylo spíše toužebným přáním, a to ani přes usilovnou snahu rekatolizační komise. V důsledku vpádu švédského vojska do Čech se situace obyvatel Chebu a celého kraje zhoršila. Museli se podílet nemalou měrou na vydržování císařských vojsk, zatímco nepřátelští žoldněři plenili okolní kraj. V letech 1647 až 1649 Švédové obsadili město a situace, známá již z roku 1631, se opakovala – řada nových katolíků se navrátila k víře svých otců, se švédským vojskem přišli do města protestantští kazatelé a spolu s nimi se opětovně vrátili i mnozí emigranti.

Uzavření mírových smluv v říjnu roku 1648 předznamenalo definitivní odchod švédských vojsk 9. října

následujícího roku. Spolu s jejich odchodem však nebyli na základě podmínek stanovených mírovými dohodami nuceni k odchodu ani obyvatelé protestantského vyznání, ani protestantští kazatelé. Nadto byla obyvatelům Chebu a Chebska ponechána až do konce roku 1649 svobodná volba vyznání. Tento stav vzájemného soužití katolíků a protestantů byl idylický pouze zdánlivě a bylo jen otázkou času, kdy dojde k dalším změnám. Mezi protestanty na straně jedné a katolíky reprezentovanými navíc většinou městskou radou totiž docházelo ke stále častějším střetům, které vyvrcholily v době vánočních svátků roku 1649. Tehdy došlo ze strany dvou protestantských švédských kazatelů, kteří zůstali ve městě i po odchodu švédského vojska, formou nevhodných verbálních výpadů k opakovanému narušování kázání katolických duchovních. Na základě panovníkova listu z 15. ledna 1650 tak měla být v co nejkratší době zakázána oběma luteránským kazatelům jejich kazatelská činnost. V následujícím měsíci přikázal panovník vypovězení obou ze země. Zároveň měli být členové městské rady protestantského vyznání, nahrazení oddanými katolíky a katolické vyznání bylo uznáno jako jediné přípustné v samotném městě i na Chebsku. Rekatolizační úsilí komisařů i katolické městské rady bylo na konci roku 1654 korunováno úspěchem – v Chebu ani na Chebsku nebyl k tomuto roku evidován (přinejmenším formálně) ani jeden příslušník protestantského vyznání.

Soupisy obyvatelstva podle víry 1649-1652.

První z řady dochovaných soupisů, který byl vypracován za účelem evidence náboženské příslušnosti chebských měšťanů, pochází ze srpna roku 1649. Na jeho vyhotovení se podíleli členové městské rady v součinnosti s reformačními komisaři.

V rámci soupisů jsou nejprve evidováni členové městské rady a městští úředníci, následuje seznam všech ostatních měšťanů zpracovaný podle jednotlivých městských čtvrtí. Celkem je v soupisu evidováno 414 katolíků a 104 protestantů, včetně těch, kteří v době zpracovávání soupisu zemřeli.

Další dochované soupisy pocházejí až z roku 1652. Na základě nařízení dvorské kanceláře ze 4. února 1652 měli zástupci města zaslat panovníkovi do dvou měsíců informace týkající se zdejšího průběhu rekatolizace. Tentokrát však nemělo zůstat pouze u jednorázové zprávy. Podle nařízení panovníka adresovaného zástupcům chebské městské rady v květnu 1652 měly být podávány pravidelné reference průběžně jedenkrát měsíčně. Součástí těchto zevrubných zpráv byly soupisy obyvatelstva, dokládající úspěchy dosažené při rekatolizaci. Dohledem nad dodržováním jednotlivých nařízení týkajících se průběhu a postupu protireformace a rovněž nad vyhotovováním jednotlivých konskripcí byla pověřena pětičlenná komise, do níž byli jmenováni po jednom zástupci ze stavu duchovního, rytířského, dále jeden člen městské rady, jeden přísežný soudce a jeden pověřený nižší úředník.

První z řady dochovaných soupisů chebského obyvatelstva tohoto druhu byly vyhotoveny v květnu roku 1652 a jsou trojího druhu. První z nich eviduje ty měšťany, kteří si ponechali určitý čas na rozmyšlení, zda konvertují ke katolickému náboženství či nikoli. V tomto soupisu je evidováno celkem 54 osob. Druhý seznam eviduje měšťany, kteří se rozhodli ke konverzi, což je 47 osob, včetně manželek zapsaných měšťanů, které však nejsou jmenovitě uváděny, tedy se jedná o 54 osob. Ve třetím, nejpodrobnějším soupisu je podchyceno 49 chebských měšťanů a obyvatel, kteří o konverzi jakkoli neuvažovali a svůj názor ve svých výpovědích také jednoznačně přesvědčivě vyjádřili.

Další soupisy byly vyhotoveny již v červnu téhož roku. Oproti květnovému soupisu čítajícímu 54 osob, jimž byla dána měsíční lhůta, během níž se měli tázání rozmyslet, zda konvertují ke katolictví či nikoli, se většina rozhodla kladně, u zbývajících se lze domnívat, že se rozhodli pro emigraci. Druhý z červnových soupisů přináší jména 26 osob, které se při předcházejícím šetření stavěly ke katolictví a přijetí bez jakýchkoli podrobnějších informací krajně odmítavě, po měsíci však změnily stanovisko. Zároveň bylo v červnové zprávě uvedeno, že ve městě pobývá stále ještě 92 obyvatel protestantského

vyznání, převážně starých žen, z nichž jedenáct se rozhodlo pro odchod ze země, u 81 byla naděje, že přestoupí ke katolictví. Pro odchod do emigrace se nakonec rozhodlo 36 osob.

Ve stejné době, kdy probíhala evidence náboženského vyznání u obyvatel Chebu, vyhotovovali soupisy svých poddaných i představení duchovních institucí a majitelé jednotlivých panství na Chebsku. Dochované soupisy se vztahují k roku 1652 či k počátku roku následujícího. Náboženská příslušnost poddaných měla být ověřována podle zpovědních listků předkládaných pro účely konskripce ke kontrole či na základě informací dodaných příslušnými faráři.

V rámci jedenácti statků náležejících pod správu johanitského kláštera bylo evidováno 54 katolíků, žádná osoba protestantského vyznání, na statech kláštera klarisek bylo zapsáno 83 katolíků a pouze 6 protestantů. Co se týká chebského špitálu, bylo zapsáno sedmnáct nekatolíků.

Pokud šlo o jednotlivá panství, jako první přestoupili ke katolictví již ve třicátých letech poddaní na statech Hazlov a Ostroh, jejichž držitelem byl komisař Vít Dietrich ze Steinheimu a kde bylo evidováno celkem 154 katolíků. Ve zprávě se také uvádí, že v době švédského obléhání odešlo 80 nekatolíků, kteří se již nevrátili.

Další z dochovaných soupisů se týká trautenbašského statku Starý rybník. Seznam uvádí jména dvanácti katolíků a čtrnácti nekatolíků. Rovněž následující z řady konskripcí, zachycující situaci na statku Dvoreček uvádí jména osmi přítomných katolíků a rovněž osmi nekatolíků. Pokud jde o nekatolíky, jejich největší koncentrace byla na panství Zedwitzů v Libé a na Skalné a dalších pěti lokalit náležejících pod správu Zedwitzů zachycují jmenovitě celkem 36 osob, všechny protestantského vyznání.

Konskripce obyvatelstva na panství Wogau zpracovaná jménem majitele panství Clementa Holdorfa Casparem Puschem, eviduje šestnáct katolíků, spolu s celými rodinami (u většiny z nich) a pět osob, které se rozhodli ke konverzi. Poslední z řady dochovaných soupisů zaznamenává obyvatelstvo v obcích pod správou purkrabského úřadu – patnáct katolíků a šest dosud nerozhodnutých osob.

Zdroj: Ivana Ebelová: Rekatolizace Chebu a Chebska se zřetel k soupisům obyvatelstva podle víry. SAP 63, 2013, s. 383-420.